

**IVANA KOLÁŘOVÁ, FRANTIŠEK ŠTÍCHA:
SLOVNÍK UNIVERBIZÁTŮ (ZJEDNOSLOVNĚLÝCH NÁZVŮ)**

Praha: Academia, 2020, 753 stran

ISBN 987-80-200-3131-0¹

Slovník univerbizátů (zjednoslovnělých názvů) (dále SU) je speciálním lexikonem, který napsala dvojice renomovaných gramatiků Ivana Kolářová (Brno) a František Štícha (Praha). SU si klade za cíl „poskytnout veřejnosti co nejuplněnější seznam jednoslovných názvů vzniklých zjednodušením názvů víceslovných (...), a sice takových, které jsou doloženy ve standardních psaných textech současné češtiny“ (s. 7). Smysl tohoto slovníku podle autorů tkví 1. v jeho informační hodnotě spočívající v evidenci univerbizátů, jim odpovídajících sousloví a v dokumentaci užívání těchto lexikálních jednotek prostřednictvím příkladů z Českého národního korpusu (dále ČNK), 2. v jeho praktickém využití při objasňování významu neznámých výrazů a 3. v budoucím svědectví o vývoji jazyka (s. 28).

SU se skládá z úvodní, koncepční pasáže (s. 7–28), vlastního slovníku (s. 31–733), seznamu zdrojů (s. 734–751) a literatury (s. 572–753). V úvodu je podle očekávání — vzhledem k odborné specializaci autorů — věnován dostatečný prostor pojetí univerbizátů, způsobu jejich vzniku (prostřednictvím derivace a elipsy včetně konverze, méně často kompozice), gramatickým vlastnostem či významové motivaci. Podává se také výčet slovtvorných sufixů, jimiž se obvykle tvoří univerbizáty standardní (-an, -ek, -ík/-ník, -ice, -ař/-ář), substandardní (-áč, -as, -árna, -ajda) a standardní i substandardní (-ka, -ák). Informace k stavbě slovníkových hesel zůstávají bohužel spíše náznakové. Je zřejmé, že tvorba slovníků jakéhokoli typu není snadnou disciplínou, navíc žádný slovník není bez chyb (srov. Čermák 1995, Čermáková 2013, Hanks 2005, Šemelík 2016). Je však škoda, že ačkoli byl SU vydán v prestižním nakladatelství Academia, nedostalo se mu důkladné redakční přípravy. Na vybrané problémy upozorňují dále v recenzi, která je psána z lexikografické perspektivy.

Do abecedně uspořádaného hesláře bylo zařazeno 1200 apelativních i propriálních univerbizátů. Autoři vyšli ze slovtvorných monografií M. Dokulila (Tvoření slov v češtině 1 a 2, 1962, 1967), P. Hausera (Tvoření podstatných jmen v době národního obrození, 1978), E. Szczepeańské (Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim, 1994) a ze studií dalších autorů, z nichž vyexcerpovali výrazy považované za univerbizáty. Dále vyhledávali univerbizáty v korpusech ČNK řady SYN s příležitostným využitím webového korpusu Araneum Bohemicum Maximum. Ze získaného seznamu slov byly vyselektovány pouze výrazy, „jimž v současném jazykovém úzu konkuruje sousloví s týmž významem a obsahující slovo univerbizátu slovtvorně příbuzné“ (s. 27).

Frekvenční podmínkou zařazení výrazu do slovníku byly minimálně tři výskyty slova v různých zdrojích v kterémkoli z užívaných korpusů. Na základě absolutní frekvence v korpusu, v němž je doloženost univerbizátu nejvyšší, byla hesla rozdělena do šesti frekvenčních pásem: 1. s velmi vysokou frekvencí, nad 10.000 dokladů (záchranka, záchranná služba), 2. s vysokou frekvencí, 1.000 až 10.000 dokladů (kreditka

1 Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

OPEN ACCESS

,kreditní karta'), 3. se střední frekvencí, 100 až 1.000 dokladů (*absták*, abstinenční příznaky/syndrom'), 4. s nízkou frekvencí, 10 až 100 dokladů (*naftáky*, naftová kamna'), 5. s velmi nízkou frekvencí, 4 až 10 dokladů (*flopáč*, floppy disk'), 6. s minimální frekvencí, 3 doklady (*cívkáč*, cívkový magnetofon'). Toto rozdělení ale nebere v potaz fakt, že se u čtyř kategorií překrývají hodnoty (1.000, 100, 10), a že tak není zřejmé, do které kategorie slovo vlastně náleží. Srov. *Masárna*, Masarykova univerzita: frekvence univerbizátu v korpusu SYN v5 je 10, frekvence hesla je pak hodnocena jako „velmi nízká“, byť podle koncepce zároveň patří do pásma „nízké“ frekvence. Stanovené zásady dále někdy neodpovídají popisu v hesle, např. univerbizát *Novohradky*, *Novohradské hory* má podle SU v korpusu SYN2013pub 3 doklady (a na jiný korpus se v hesle neodkazuje), ale jeho frekvence není označena jako „minimální“, nýbrž jako „velmi nízká“.

Přejdeme k mikrostruktuře slovníku. První řádek heslového odstavce tvoří heslové slovo (univerbizát) a po znaku šipky směřující zprava doleva následuje výklad významu v podobě sousloví („**ŠOPÁK** ← šopský salát“). Lemma je obvykle psáno velkými písmeny, ta však neumožňují rozlišení variant s počátečním velkým/malým písmenem. Variantní univerbizáty jsou v SU podávány značně nejednotně, srov. a) variantní lemma: „**Alzheimer**/alzheimer ← Alzheimerova nemoc/choroba“, b) stručná poznámka na stejném řádku: „**DOWN** ← Downův syndrom (lze down i Down)“, c) rozvitá poznámka na dalším řádku: „**KATÁK** ← Katolický dům (v některých moravských městech). Pozn.: Pravopis kolísá jak u univerbizátů, tak u sousloví.“ Nejednotný přístup k záhlaví pozorujeme i dále, srov. heslo „**TOURETTE** ← Tourettův/Touretteův syndrom“, kde vzdor nevariantnímu lemmatu a absenci poznámky nacházíme v exemplifikaci variantní podoby *Tourette* i *tourette*. Naopak u hesla „**CROHN**/CROHN ← Crohnova nemoc/choroba“ není jasné, proč se v záhlaví opakuje formálně stejný univerbizát (v exemplifikaci je pouze podoba s velkým počátečním písmenem). Lemma „**TAXIS** ← Taxisův příkop“ je exemplifikováno pouze formou *Taxis*, přestože v korpusovém materiálu je doložena také podoba *taxis*, již uvádí jako jedinou variantu tohoto slova Internetová jazyková příručka. Konečně na rozpor úvodní a slovníkové části SU ukazuje heslo „**SACHR** ← Sachrův dort / Sachr dort“. Univerbizát *sachr* je ve slovníkové části zapsán jako nevariantní a v souladu s tím je v exemplifikaci uváděn pouze s malým počátečním písmenem. V úvodu (s. 9) se ale píše: „Pravopisná podoba univerbizátů typu *sachr/Sachr*, *alzheimer/Alzheimer* není ustálena.“ (Opačné pořadí variant výrazu *alzheimer* v úvodní a slovníkové části SU je už jen drobností.)

Nejasnosti stran podoby záhlaví se neomezují jen na psaní velkého/malého písmena, různě se přistupuje také k signalizaci variantní vokalické kvantity, srov. hesla *benzinka/benzínka*, *balkonovka/balkónovka*, *citronovka*. Na pečlivé zpracování se rezignuje i u variant se zdvojeným konsonantem, srov. heslo *achillovka*, u něž se v SU základní podoba *achilovka* vůbec neregistruje, přestože uváděné korpusové frekvence zahrnují obě varianty tohoto slova.

Význam univerbizátů je v tomto typu lexikonu zcela dostatečně vysvětlen významově ekvivalentním souslovím, které je pro univerbizát motivujícím výrazem. Pouze výjimečně se tento záměr nezdaří. Např. u hesla *plodovka* je jako význam uvedeno sousloví ‚plodová voda‘ a tento význam je náležitě ilustrován příkladem *testy*, ‚plodovky‘. Bez dalšího komentáře je však v exemplifikaci dokládán i význam ‚vyšetření

plodové vody, amniocentéza', srov. *Na plodovce jsem nikdy nebyla, neměla jsem důvod. Na internetu jsem četla, že se už dnes dělají nějaké nové testy z krve a ultrazvuku [...] a jsou srovnatelné s plodovkou.*

Podobný problém je u hesla *Arábie* s významem *'Saudská Arábie'*. Vyhledáme-li si širší kontext uváděného příkladu *Je určitě lepší začínat v podnebí, jaké panuje v Arábii, kde jsou teploty kolem 21 stupňů, než jako loni kolem Středozemního moře, kde mrzlo.*, zjistíme, že tématem je cyklistický závod s názvem *Kolem Ománu*. Nechtěně je tak exemplifikován význam jiný, a to *'území Arabského poloostrova'* (srov. Akademický slovník současné češtiny, dále ASSČ). Deklarovaný význam nemůže dokládat ani příklad z Čapkova *Krakatitu: všechny vůně Arábie*. Zatímco se tento utopický román datuje do dvacátých let 20. století, *Saudská Arábie* vznikla až v letech třicátých; zde se zřejmě jedná o význam *'země Blízkého východu a severní Afriky obývané arabskými národy'* (ASSČ).

SU nabízí bohatou exemplifikaci s velkorysým kontextem heslových slov. Formální stránce této části heslového odstavce však byla věnována snad nejmenší pozornost. Řada citovaných zdrojů v závěrečném seznamu zcela chybí, některá díla jsou mylně zařazena do jiného seznamu, než do kterého náležejí (české/světové zdroje, beletrie / odborná literatura a literatura faktu apod.). V seznamu internetových zdrojů se nesmyslně objevuje údaj v podobě *'České dráhy (staženo z internetu)'*. Mnohokrát jsou porušena stanovená pravidla, jak se s uváděním zdrojů má nakládat (s. 734), některé údaje jsou navíc, jiné naopak chybějí, některé názvy zdrojů se v slovníkové části uvádějí v jiné podobě než v jejich závěrečném seznamu. Překladové zdroje jsou v některých případech označovány výhradně jako *'překlad prózy'* (s. 567) či *'překladová próza'* (s. 646). Někdy se tato upozornění uvádějí současně s údaji o autorovi a názvu díla, srov. *'T. R. Field, Mordochium — překlad poezie'* (i když zrovna v tomto případě o překlad nejde). Explicitní upozornění na překladový text by bylo výhodné, kdyby se tak dané exemplifikace značily důsledně; v SU jsou však citovány i překladové texty, v nichž toto upozornění chybí. Na s. 452 je jako zdroj citace uveden pouze *'B. Hrabal'*, v seznamu zdrojů ale od tohoto autora nalézáme celkem deset různých děl. Četné jsou nejrůznější písařské chyby.

Je třeba ocenit, že autoři SU nerezignovali na stylové hodnocení slov, přestože v oblasti stylu neexistují zcela objektivní a jasně vytyčené hranice. Autoři upozorňují, že je třeba počítat s přechody i stylovou nevyhraněností některých výrazů a že uživatelé SU mohou mít na některé stylové charakteristiky odlišný názor. Jistě by ale bylo přínosné, kdyby byly užívané charakteristiky jednoznačně vymezeny. Jako historismus jsou neproblematicky hodnocena hesla *'cívkač, cívkový magnetofon, deskáč, deskový fotoaparát, kotoučák, kotoučový magnetofon nebo osmiletka, osmiletá škola'*. Heslům *'měšťanka, měšťanská škola, kádrovka, kádrové oddělení, nouzovka, nouzové platidlo nebo obloukovka, oblouková lampa'* však kvalifikátor historismus udělen nebyl, přestože bychom jej očekávali. Teoreticky se nijak neupravuje ani to, kdy se blíže určuje určitý slang a kdy nikoli. Např. výraz *'sálovka'* *'1. sálová kopaná / sálový fotbal; 2. sálová obuv / sálové boty'* je označen jakožto sportovní slang (1) a jako sportovní slang, resp. profesionalismus (2). Jako sportovní slang je chápán také univerbizát *'zónovka, zónová obrana (ve sportu)'*. Naproti tomu výrazy *'čestňák, čestný gól, čtverák, čtverný skok / toeloop / salchow / flip / rittberger / lutz'* nebo *'klíčák, klíčový zápas / klíčové utkání'* nesou pouze charakteristiku slang (nikoli sportovní), přestože jsou na

oblast sportu silně vázány. SU by pochopitelně prospěla jednotnost zápisu stylových charakteristik stejného druhu, srov. „standard (termín)“ (s. 163), „standard, termín“ (s. 257), „standard, užíván i terminologicky“ (s. 348).

K předpokládaným přínosům SU, které jsou zmíněny v úvodním odstavci, bych závěrem doplnila, že lexikografické zpracování určitého výseku slovní zásoby může podnítit následný lexikologický, resp. lingvistický výzkum (jako se to stalo např. po vydání Slovníků neologizmů 1, 2, Martincová et al., 1998, 2004), slovník lze využít jako učební pomůcku na středních či vysokých školách nebo k rozšíření substandardní slovní zásoby (vzhledem k jejímu významnému podílu v SU) např. u studentů češtiny jako cizího jazyka. Slovník může být chápán nejen jako svědek jazykového vývoje, nýbrž i proměn světa mimojazykového. Aby se s lexikony skutečně pracovalo, je třeba vycházet vstřícně uživatelským potřebám. Je proto škoda, že SU byl zveřejněn pouze v tištěné podobě. Při současné změně uživatelských návyků, kdy se dramaticky přesouvá pozornost od tištěných lexikonů k online platformám, považuji za značnou nevýhodu, že SU není dostupný také v elektronické podobě (na rozdíl např. od Slovníku afixů, Šimandl et al., 2016–2018). V rozporu s uživatelskou vstřícností je bohužel také rezignace na dokonalé zpracování lexikonu, jehož sice nikdy nelze v plné míře dosáhnout, ale zároveň by se na tuto — zdánlivě sysifovskou — snahu nemělo nikdy rezignovat (srov. Hanks 2005).

LITERATURA

- Akademický slovník současné češtiny line.* [online] (2017–2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <<https://slovníkcestiny.cz>>. (ASSČ)
- ČERMÁK, F. (1995): Slovníkářovo desatero. In: F. ČERMÁK — R. BLATNÁ (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, s. 113–114.
- ČERMÁKOVÁ, A. (2013): Jaký slovník uživatelé češtiny potřebují? O Slovníku současné češtiny nakladatelství Lingea. *Slovo a slovesnost*, 74, 3, s. 195–210.
- HANKS, P. (2005): Johnson and Modern Lexicography. *International Journal of Lexicography*, 18, 5, s. 243–266.
- Internetová jazyková příručka* [online] (2008–2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. (1998, 2004): *Nová slova v češtině: Slovníků neologizmů 1, 2*. Praha: Academia.
- ŠEMELÍK, Martin (2016): Rozhovor s prof. Henningem Bergenholtzem. *Jazykovědné aktuality*, 53, 1–2, s. 71–75.
- ŠIMANDL, J. a kol. *Slovník afixů užívaných v češtině* (2016–2018). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <<http://www.slovníkafixu.cz/>>.

Michaela Lišková | oddělení současné lexikologie a lexikografie,
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. | Letenská 4, 118 51 Praha 1
<https://orcid.org/0000-0002-5941-3235>
liskova@ujc.cas.cz